

Dini Yönelim Biçimleri ile Dini İçerikli Obsesyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İlahiyat Fakültesi Örneği

The Relationship between Religious Orientations and Religious Obsession:
A Model of Faculty of Theology

Büşra Nur YÜKSEL

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve
Din Bilimleri, Din Psikolojisi Anabilim Dalı

M. A. Student, İstanbul University, Faculty of Theology, Philosophy and Religious
Sciences, Department of Psychology of Religion, İstanbul / Turkey
yüksel-busranur@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0419-1732

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.559043

Atıf / Citation: Yüksel, Büşra Nur. "Dini Yönelim Biçimleri ile Dini İçerikli Obsesyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İlahiyat Fakültesi Örneği / The Relationship between Religious Orientations and Religious Obsession: A Model of Faculty of Theology". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches researches* 52 (Aralık / December 2019/2): 217-239. doi: 10.29288/ilted.559043

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Dini içerikli obsesyon genellikle dindar bireylerde ortaya çıkan psikolojik bir rahatsızlıktır. Farklı dini yönelime sahip olan bireylerin; psikolojik rahatsızlıklardan farklı düzeylerde etkilendikleri de bilinmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi konu edinen bu makalede, bu ilişki cinsiyet, ekonomik durum ve mezun olunan lise türü gibi değişkenler üzerinden incelenmiştir. Araştırmanın örneklemi, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören toplam 195 (92: Erkek, 103: Kadın) öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada, 'Dini Yönelim Ölçeği' ile 'Penn Dinsel Obsesyonlar Envanteri' kullanılmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesi için frekans analizi, bağımsız örneklem t-test, tek yönlü varyans analizi ile Pearson korelasyon analizi uygulanmış ve SPSS 18 istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmada; üniversite öğrencilerinin dışsal dini yönelim düzeyi ile dini içerikli obsesyon puanları arasında anlamlı yönde pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dindarlık, Dini Yönelim Biçimleri, Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB), Dini İçerikli Obsesyonlar, Üniversite Öğrencileri.*

Abstract

Religious obsession is a psychological disorder, which generally emerges in religious people. It is also known that individuals with different religious orientations are affected at different levels from psychological disorders. In this article, the relations among religious orientations and religious obsession scores of university students in Faculty of Theology is examined with variables such as gender, economic status and graduated high school. The sample of the study consisted of 195 (92: Male, 103: Female) students who are studying in the Faculty of Theology at Istanbul University in the academic years of 2018-2019. In the research, 'The Religious Orientations Scale' and 'Penn Inventory of Scrupulosity' were used. In order to determine the relations among variables; frequency, Independent sample t-test, one way ANOVA, and Pearson correlation analysis were applied in SPSS statistics 18. In the research, it is found out that there is a significant positive correlation among the level of extrinsic religious orientation and religious obsessions.

Keywords: *Religiosity, Religious Orientations, Obsessive Compulsive Disorder (OCD), Religious Obsessions, University Students.*

Extended Summary

With the etiological studies on religious obsessions in recent years, the relations between religious obsessions and religion and religiosity have been tried to be determined. The reason is that 42% of the religious Muslim sample contracted the religious obsessions. Although it is known that religion generally protects the individuals against psychological disorders, it is also argued that every religious individual is not equally affected by psychological disorders. This discussion was initiated by Allport, who stated that religion cannot equally protect every religious person against psychological disorders. Allport also says that people who measure high in extrinsic religious orientation and who are superficially attach to God, have more psychological disorders than individuals with an intrinsic religious orientation and who sincerely attach to God, and that's why this study has been done in order to determine the relationship between religious orientations and level of religious obsessions, which is one of the psychological disorders. In this respect, the effects of religious obsessions on university students who have different religious orientation has been analyzed, and the effects also have been evaluated with some sociodemographic factors such as gender, economic status and graduated high school. In other words, the main problem of the research that "is there a relationship between the level of religious obsessions and religious orientations of the university students who are studying at Faculty of Theology?" and the basic hypothesis of the research was defined as "there is a significant positive relationship between religious obsessions and extrinsic religious orientation". In the research, the correlational model which is a quantitative research design was used and the survey form consisting of 'Personal Information Form' which contains sociodemographic factors such as gender, economic status (high purchasing power, middle purchasing power, lower purchasing power), and graduated high school (Islamic divinity students high-school/IHL, other) has been created by author appropriate to the topic, 'Religious Orientation Scale' formed by Allport and Ross and evaluates the types of religious

orientations, and ‘Penn Inventory of Scrupulosity’ formed by Abramowitz and his friends and evaluates the severity of religious obsessions, has been conducted on a group which consist of 195 university students (92: Male, 103: Female) who are studying in the Faculty of Theology at Istanbul University in the academic year 2018-2019. After collecting the scores on scales of students, the data was transferred to computer and SPSS 18 statistical program was used for the analysis of the data. The mean scores and standard deviations of religious obsessions, intrinsic and extrinsic religious orientation was calculated, and independent sample t-test was used to determine whether the relationship between two different groups was significant or not. One way ANOVA was used to analyze the datas obtained from comparison of more than two groups. For the analysis of the significant differences in the mean scores of the groups, the Post Hoc (Bonferroni and Tukeys) test was applied and Pearson coefficient of correlation was used in order to determine the variation of correlation between two variables. For the testing of hypotheses, significance value (p) was taken as 0,05. The results of analysis show that 103 (52,8%) of the participants were female, and 92 (47,2%) were male, at the same time 144 (73,8%) of them were graduates of Islamic divinity high-school (IHL), and 51 (26,2%) of them were graduates of other high schools. In addition, 155 (79,5%) participants had middle purchasing power, 21 (10,8%) had lower purchasing power, and 19 (9,7%) had high purchasing power. In the study, also a statistically significant difference was found between the participants' scores of extrinsic religious orientation and gender. Accordingly, the mean score of intrinsic religious orientation of women is statistically significantly higher than the mean score of men. In majority of the studies, it was also concluded that women's scores of intrinsic religious orientation were higher than men's. In addition to this, the results revealed that the scores of women's extrinsic religious orientation were also higher than men's. In other words, the same individuals have both intrinsic and extrinsic religious orientations. This shows that a religious individual with intrinsic oriented can see religion as a means to attain some goals. Moreover, in the results of analyses, it is clearly found that there is not any correlation between intrinsic religious orientation and religious obsessions while the extrinsic religious orientation is positively correlated with the religious obsessions. In other words, as the scores of extrinsic religious orientation increase, the scores of religious obsessions increase. The individuals, who have extrinsic religious orientation, approach religion as a support that can be used only if they have some problems. However, extrinsic religious orientation like all instrumental activities cannot protect individuals against psychological disorders caused by difficult life circumstances. As a conclusion, the results of this study also showed that the students at Faculty of Islamic and Religious Studies, who they stated to have a mature and sincere faith, integrated their beliefs with their daily lives and experienced less of the religious obsession which is a psychological disorder.

GİRİŞ

Son yıllarda yapılan çalışmalarda, psikolojik rahatsızlıklardan biri olan obsesyon etiyojik olarak ele alınmış ve din ile ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Dini literatürde obsesyona ilk kez; M.Ö. XI. yüzyılda Antik İsrail Krallığının Tanrı tarafından hükümdarlıkla görevlendirilmiş ilk kralı olan Saul'de rastlanmaktadır. İsrailoğulları, Saul'un önderliğinde Filistinlilere karşı sonsuza dek sürecek bir savaş başlatır. Fakat kısa bir süre sonra Saul'de sonraki yaşamını bütünüyle etkileyecek psikolojik bir rahatsızlık baş göstermeye başlar. Saul, Tanrı'nın bir emrine karşı geldiği korkusuyla 'rahatsız edici kötü ruh' ile cezalandırıldığını düşünmekten kendini alıkoymaz ve bu durum öyle bir hal alır ki cinnetin eşiğine gelir. Saul'un rahatsızlığını tedavi etmesi için ise arp çalması ile hastaları iyileştirdiği bilinen hizmetkârları Davut'u çağırırlar. Davut'un arpe her dokunuşunda iyileşme gösteren Saul, onun kendisini kötü düşüncelerden alıkoymayan bir zırh olduğunu söyler.¹ Tarih-

¹ See Liubov Ben-Nun, *The Diseases of the Kings of Israel* (Israel: Publication House, 2007), 8-24.

te ilk semptomlarına Saul'de rastladığımız dini içerikli obsesyon; kendiliğinden bilinç alanına giren, yineleyici, sıkıntı yaratan; Tanrı, şeytan ve günah gibi dini kavramlarla ilgili düşünce, dürtü ya da imajlardan oluşur.² Genel olarak Müslüman örneklemin %42'sinde görülen dini içerikli obsesyonun, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'de³ de en fazla rastlanılan obsesyon türlerinden biri olması, özellikle dindar bireylerin dini içerikli obsesyonları yaşama ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.⁴

Genellikle aşırı dindar davranışlarla tezahür ettiği bilinen dini içerikli obsesyon, Amerikan Psikoloji Derneği tarafından psikolojik bir bozukluk olarak tanımlanmakta ve "bireyin zihninde istem dışı olarak birdenbire beliren ve bireyde sıkıntı yaratan yineleyici düşünce, imge veya dürtüler" ile karakterize etmektedir.⁵ Dini inançları yoğun yaşayan toplumlarda ortaya çıktığı bilinen ve "öldürmeyen ruh kanseri"⁶ olarak da tanımlanabilecek olan dini içerikli obsesyon, dindar bireyin kendisinde yoğun sıkıntı yaratan dini içerikli takıntılı düşüncelerden kendini alıkoymaması olarak da açıklanabilir. Türkiye'de görülme sıklığı değerlendirildiğinde ise tüm obsesyon türleri arasında dördüncü sırada yer aldığı⁷ bilinen dini içerikli obsesyonlar, akla istemsiz olarak Tanrı'ya karşı günahkâr bir eylemde bulunduğuna dair düşüncelerin veya zihinsel görüntülerin gelmesi sonucu özellikle dindar bireylerde 'Tanrı korkusu' veya 'günah olan şeyleri yapma korkusu' gibi temalar etrafında oluşmaktadır. Tanrı korkusunda birey; çoğunlukla dini ibadetler sırasında veya dini yerlerde, Tanrı'ya ya da diğer kutsal şeylere karşı küfür veya saygısızlıkta bulunduğuna dair şüphe taşımaktadır. Birey aslında Tanrı'ya küfretmek istemediği veya saygısızlıkta bulunmadığı gibi bunu uygulamada da göstermez. Ancak zihnin-den geçen düşünceleri uzaklaştırmaya çalıştığı halde buna engel olamamakta; üstelik bu çaba sonucunda düşünceler zihnini daha çok sarmaktadır.⁸ Bir diğer dini içerikli obsesyon niteliği kazanabilen günah işleme korkusunda ise dindar birey, zihninde birdenbire ortaya çıkan bu düşünceleri gerçekleştirme ihtimalinden çok büyük korku duymakta ve bu korku patolojik bir durum haline dönüşerek bireyin Tanrı ile ilişkisinin bozulduğu, kötü bir insan olduğu, dini gerekliliklere uymadığı

² Bu konuda bk. Reha Bayar – Mesut Yavuz, "Obsesif Kompulsif Bozukluk", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi (İstanbul, 06-07 Mart 2008)*, ed. Müfit Uğur (İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 2008), 185.

³ Bu tartışma hakkında bk. Anadolu Ajansı, "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması", erişim: 14 Eylül 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/turkiyede-dini-hayat-arastirmasi/141424>; T24, "Optimar'dan Din-İnanç Anketi", erişim: 14 Eylül 2019, <https://t24.com.tr/haber/optimar-dan-din-inanc-anketi-yuzde-89-allah-invarligina-ve-birligine-inaniyor,821459>.

⁴ Cenk Tek – Berna Uluğ, "Religiosity and Religious Obsessions in Obsessive Compulsive Disorder", *Psychiatry Research* 104/2 (2001): 99.

⁵ Bk. Amerikan Psikiyatri Birliği, *Ruhsal Bozuklukların Tamsal ve Sayımsal El Kitabı (Dsm-5)*, trc. Ertuğrul Köroğlu (Ankara: Hekimler Yayınları Birliği, 2018).

⁶ Bu konuda bk. Ayşe Kani Sakallı, *Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanısı Alan Hastalarının Afektif Mizaç, Kronobiyoloji ve Dürtüsellik Açısından İncelenmesi* (Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014).

⁷ Tek – Uluğ, "Religiosity and Religious Obsessions in Obsessive Compulsive Disorder", 99-108.

⁸ Bk. Oğuz Tan, *Takıntılar*, 16. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 83.

gibi endişeleri saplantılı olarak düşünmesine neden olmaktadır.⁹ Esasen çalışmada; dine aşırı düşkünlükten kaynaklandığı bilinen Tanrı korkusu veya günah işleme korkusu durumlarının patolojik bir obsesyonun belirtisi de olmayabileceği yani sağlıklı bir Tanrı korkusu veya günah işleme korkusunun da olabileceği belirtilmiştir. Patolojik bir hal olarak obsesyona dönüşen korkuların ise dine aşırı ilgiden değil saplantılı kişilikten kaynaklandığı belirtilmiştir.¹⁰

Dini içerikli obsesyon üzerine gerçekleştirilen çalışmaların çoğunda; dini içerikli obsesyon ile din ve dindarlık arasındaki ilişki anlaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle Freud'un, obsesif düşüncelere sahip olan hastalar ile dindar bireyler arasında benzerlikler kurması sonucu dinin kendisinin de bir obsesyon olduğu fikri uzun süre tartışmaya açılmıştır.¹¹ Freud'un savunduğu dinin bir obsesyon olduğu tezine karşılık Jung ise dini, Tanrı tarafından açıklanmış bir kurtuluş yolu olarak açıklar.¹² Freudyen din tanımlamasına eleştirel yaklaşımlardan biri de Fromm tarafından dile getirilmiş ve dinin yararlı da olabileceğini belirtmiştir.¹³ İnsanın anlam arayışından doğan dini inanca değinenlerden biri de hiç kuşkusuz Allport'tur. Allport, dinin bireyin olgunlaşma sürecine olumlu katkıları olduğunu, dinin veya dini yaşayış biçimi olan dindarlığın zararının aksine; umutsuzluk ve kaygı gibi faktörlerin sebep olduğu psikolojik rahatsızlıklara karşı da bireyi koruduğunu söylemektedir.¹⁴ Araştırmalarda da dini inancın türünün veya dinsel deneyimlerin bireyleri farklı derecelerde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵ Bununla birlikte Allport dinin; dine yönelik farklı duygu ve düşünce biçimlerine sahip olan bireyler üzerinde aynı düzeyde koruyucu etkisinin olamayacağını da belirtmektedir. Bu farklı biçimler; bireylerin bir dini, herhangi bir derecede benimseme veya benimsememe şeklindeki subjektif değerlendirmesine ve dini hayatlarını motive edici kaynaklarına göre farklılaşmaktadır. Bu farklılığı ise Allport, geliştirdiği 'dini yönelim' kavramıyla açıklamaktadır. Bireyin dinle ilgili değerlendirmelerini ifade eden her çeşit tepkisi ve bunların derecesini ifade eden dini yönelim, kısaca; insanın din ile ilgili psikolojik yöneliminin bütünüdür.¹⁶

Bireylerin dine yönelik motivasyonlarının farklılığını, 'dini yönelim' kavramıyla açıkladıktan sonra Allport, farklı dini yönelim biçimlerini ifade etmek üzere de içsel

⁹ Jonathan Abramowitz, "Treatment of Scrupulous Obsessions and Compulsions Using Exposure and Response Prevention: A Case Report", *Cognitive and Behavioral Practice* 8/1 (2001): 79-85.

¹⁰ Bk. Dennis DiClaudio, *Paranoyak Ruh Sağlığından Şüphe Duyanların El Kitabı*, trc. Avi Pardo (İstanbul: NTV Yayınları, 2013), 22-25.

¹¹ Sigmund Freud, "Obsessive Actions and Religious Practices", *Jensen's 'Gradiva' and Other Works* (1907): 115-128.

¹² Bu konuda bk. Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, trc. Raziye Karabey (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2017).

¹³ Bu konuda bk. Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, trc. Elif Erten (İstanbul: Say Yayınları, 2019).

¹⁴ Gordon Allport, "Behavioral Science, Religion and Mental Health", *Journal of Religion and Health* 2/3 (1963): 187-197.

¹⁵ Bk. Christine Purdon - David Clark, *Takıntılarla Başa Çıkma: Obsesif Kompulsif Bozukluğunuzu Kontrol Altına Almanın Yolları*, çev. Aylin Gündoğdu (İstanbul: Psikonet Yayınları, 2018), 118.

¹⁶ Gordon Allport - Michael Ross, "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology* 5 (1967): 432-443.

ile dışsal yönelim kavramlarını kullanmıştır.¹⁷ Her iki kavram da dine yönelimde ve dini yaşantıda hangi motivasyonun daha baskın olduğunu ifade etmektedir. Bu iki farklı yönelimin dini niyetin saf hali ile din dışı başka amaçlar elde etmeye yönelik hali arasındaki farklılığı karşıladığını belirten Allport, dini hassasiyetin bireyden bireye farklılaştığını; bazıları için yüzeysel hatta önemsiz, bazıları için ise daha derin olabileceğini söylemektedir. Allport, dine yüzeysel bağlanan dışsal ile dine derinden bağlanan içsel yönelimin iki zıt kutupta bulunduğunu ve bireylerin çoğunluğunun da bu iki kutbun orta düzeyinde yer aldığını belirtmektedir.¹⁸

Dine içsel ve samimi duygularıyla yönelen içsel dini yönelim formuna göre, bireyin davranışlarında Tanrı'nın memnuniyetini kazanmak dışında sosyal ya da kişisel herhangi bir fayda beklentisi olmadığı gibi bu eğilimdeki bireyler dine hizmet edilmesi gerekliliği konusunda da oldukça isteklidirler.¹⁹ Bu formda birey için yaşamı anlamlandıran en önemli etken ve temel motivasyon kaynağı din²⁰ olduğundan yaşamın diğer alanları da din ile uyum içinde olmalıdır.²¹ Kısaca içsel dini yönelim; bireyin Tanrı'ya içtenlikte ve karşılık beklemeden yönelmesi halidir. Allport; bu tür bir dini duygunun tüm yaşamı anlam ve motivasyonla dolduracağını belirtmektedir.²²

İçsel dini yönelimin zıt kutbunda yer alan dışsal dini yönelim formunda ise bireyler dini, toplumda iyi bir konum elde etmek, güvenlik sağlamak, sosyal ilişkiler kurmak, sevmek, kendini haklı çıkarmak gibi sosyal, araçsal ve faydacı olan dışsal değerler için kullanırlar.²³ Yani dışsal dini yönelimde bireyin inanç dünyası öncelikli ihtiyaçlarına göre belirlenmekte ve bu sebeple de birey için Tanrı'ya yönelme öncelikle bireyin kendi benmerkezciliğini koruyan bir kalkan işlevi görmektedir.

Dini yönelim biçimlerini açıkladıktan sonra Allport, bu biçimlerin psikolojik rahatsızlıklara karşı iyileştirici veya koruyucu etkisinin olup olmadığını da araştırmış ve “dini duyguların bazı biçimleri psikolojik rahatsızlıklarda daha terapötik veya koruyucu olabilir mi?” sorusuna cevap aramıştır. Bu noktada içsel ve dışsal dini yönelim kavramlarını karşılaştıran Allport, içsel dini yönelimin dışsal dini yöneline göre bireyleri psikolojik problemlere karşı daha koruyucu veya bireylerin psikolojik problemlerini tedavi edici etkisinin olduğunu ileri sürmüştür.²⁴ Allport'un ileri sürdüğü bu durum hem yurt dışında hem Türkiye'de yapılan bazı

¹⁷ Allport – Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, 432-433.

¹⁸ Allport, “Behavioral Science, Religion and Mental Health”, 187-197.

¹⁹ Allport – Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, 433.

²⁰ Michael Donahue, “Intrinsic an Extrinsic Religiousness: Review and Meta Analysis”, *Journal of Personality and Social Psychology* 48/2 (1985): 400-419.

²¹ Niko Tiliopoulos et al., “The Means and Ends of Religiosity: A Fresh Look at Gordon Allport's Religious Orientation Dimensions”, *Personality and Individual Differences* 42/8 (2007): 1609-1620.

²² Gordon Allport, “Religion and Prejudice”, *The Crane Review* 2 (1959): 1-10.

²³ Emily Earnshaw, “Religious Orientation and Meaning in Life: An Exploratory Study”, *National Undergraduate Research Clearinghouse* 3 (2000).

²⁴ Allport – Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, 433.

araştırmalara da konu olmuş ve dini yönelim biçimlerinin psikolojik rahatsızlıklarla ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ulaşılan sonuçlar çoğunlukla içsel dini yönelim boyutu ile düşük seviyede psikolojik rahatsızlık arasında tutarlı bir ilişki tespit ederken dışsal dini yönelim boyutuyla psikolojik rahatsızlıklar arasında ise pozitif yönde bir ilişki olduğunu belirlemiştir.²⁵ Allport ve mevcut araştırmacıların cevap aradığı bu durum; dini inanç ve onunla ilişkili önemli kavramlardan biri olan dini yönelim biçimleri ile psikolojik rahatsızlıklardan biri olan dini içerikli obsesyon arasında da bir ilişkinin varlığından söz edilebileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda araştırmada; “dini yönelim farklılıklarının etkisiyle hangi yönelimdeki dindar bireylerde, obsesyonun bir alt türü olan dini içerikli obsesyon düzeyinin yüksek görülürken hangisinde düşük derecede görüleceği” problemi üzerine odaklanılmıştır. Bu iki durum arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi; rahatsızlığın tanısı sonrasındaki tedavi sürecinde de önem taşımaktadır.

Dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon konulu alan araştırması olarak tasarlanan bu araştırmada, “bireylerin dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon düzeyleri arasında ilişki’ cinsiyet, mezun olunan lise türü ve ekonomik durum gibi sosyodemografik değişkenler ile birlikte incelenmiştir. Başka bir ifadeyle, araştırmamızın temel problemini, “İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?” sorusu teşkil etmektedir. Dini yönelim biçimleri ile psikolojik rahatsızlıklar arasındaki ilişkiler üzerinde yapılan çalışmaların büyük bir bölümü yurtdışı kaynaklı olmakta, günümüzde Türkiye’de ise bu alanda araştırmalar azınlıkta kalmaktadır. Bu makalenin konusunu oluşturan ve dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon ilişkisi üzerine ise halihazırda bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple mevcut çalışmalar da göz önüne alınarak; “dışsal dini yönelim ile dini içerikli obsesyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır” araştırmanın asıl hipotezi olarak belirlenmiştir.

1. YÖNTEM

Araştırmada, ‘İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek’ amacıyla veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Bu sebeple, bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklemin niteliği, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizi ile ilgili bilgiler verilecektir.

²⁵ Mark Baker - Richard Gorsuch, “Trait Anxiety and Intrinsic-Extrinsic Religiosity”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 21/2 (1982): 119-122; Allen Bergin v.dğr., “Religiousness and Mental Health Reconsidered: A Study of an Intrinsically Religious Sample”, *Journal of Counseling Psychology* 34/2 (1987): 197-204; Vicky Genia, “I, E, Quest, and Fundamentalism as Predictors of Psychological and Spiritual Well-Being”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 35/1 (1996): 56-64; Charles Hackney - Glenn Sanders, “Religiosity and Mental Health: A Meta-Analysis of Recent Studies”, *Journal for Scientific Study of Religion* 42 (2003): 43-55.

1.1. Araştırmanın Modeli

Nicel araştırma desenlerinden korelasyonel araştırma modeli kullanılan araştırmada, modele uygun bir şekilde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin hem dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon düzeyleri arasındaki ilişki belirlenmiş hem de dini yönelim biçimleri ve dini içerikli obsesyon düzeylerinin sosyodemografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın hedef evrenini, Türkiye'deki İstanbul şehrinin İlahiyat Fakültelelerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın ulaşılabilen evreni şeklinde nitelendirilen örnekleme ise, 2019 yılı Mart ayında İstanbul ili içerisindeki İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencileri kapsamaktadır. Belirtilen örneklem, 'Kişisel Bilgi Formu', 'Penn Dinsel Obsesyonlar Ölçeği' ve 'Dini Yönelim Ölçeği'ni içeren anket formunun yaklaşık 250 öğrenciye benzeşik örnekleme yöntemi ile uygulanması sonucu anket formlarından geriye gelen 198 formun içinden eksiksiz olarak doldurulan toplam 195 kişiyi kapsamaktadır. Verilere göre katılımcıların 103'ü (%52,8) kadın ve 92'si (%47,2) erkek iken 144'ü (%73,8) İmam Hatip Lisesi'nden (İHL) ve 51'i (%26,2) ise diğer liselerden mezun olmuşlardır. Buna ek olarak katılımcıların 155'i (%79,5) orta, 21'i (%10,8) ortanın altı ve 19'u (%9,7) ise ortanın üstü ekonomik duruma sahiptirler.

1.3. Veri Toplama Araçları

Dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon ilişkisini konu edinen çalışma için katılımcılara sunulan anket formunda; sosyodemografik özelliklerin belirlendiği 'Kişisel Bilgi Formu', dini yönelim biçimlerini belirleyen Allport ve Ross'un 'Dini Yönelim Ölçeği' ile dini içerikli obsesyon düzeyini belirleyen ve Abramowitz ile arkadaşlarınınca geliştirilen 'Penn Dinsel Obsesyonlar Ölçeği' yer almıştır.

1.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyeti, mezun olunan lise türü ve ekonomik durumu gibi sosyodemografik özellikleri ile ilgili bilgilere, araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formundan yararlanılarak ulaşılmıştır. Hazırlanan formda mezun olunan lise türü kategorisinde, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin çoğunluğunun İmam Hatip Lisesi mezunu olabileceği varsayımıyla 'İmam Hatip Lisesi' seçeneği oluşturulmuş ve Fen, Anadolu, Sağlık, Spor Liseleri gibi diğer liseler ise sayılarının az olması varsayımıyla bir araya getirilip 'Diğer' seçeneği altında toplanmıştır. Ekonomik durum ile ilgili soruda ise, kategoriler arasındaki oran; 'Ortanın Üstü' (OÜ), 'Orta' ve 'Ortanın Altı' (OA) seçenekleriyle belirlenmiştir.

1.3.2. Penn Dinsel Obsesyonlar Envanteri (*Penn Inventory of Scrupulosity*)

Araştırmada, Abramowitz ve arkadaşlarının²⁶ geliştirilen ve Türkçe 'ye Altın tarafından uyarlanan 'Penn Dinsel Obsesyonlar Envanteri' kullanılmış ve katılımcıların dini içerikli obsesyon düzeyleri puanlama yöntemiyle ölçülmüştür. 'Penn Dinsel Obsesyonlar Ölçeği', 'Tanrı Korkusu' ve 'Günah İşleme Korkusu' alt ölçeklerini içeren ve hiçbir zaman (1), neredeyse hiçbir zaman (2), bazen (3), sıklıkla (4) ve her zaman (5) seçeneklerinden oluşan beşli Likert tipi, 19 maddelik bir öz bildirim ölçeğidir. 'Tanrı Korkusu' alt ölçeği Tanrı'dan korkma ve Tanrı tarafından cezalandırılma korkusunu değerlendirirken, 'Günah İşleme Korkusu' alt ölçeği ise dini ya da ahlaki bir günah veya suç işleme korkusunu değerlendirmektedir. Altın, ölçeğin geçerliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu belirtmiştir.²⁷

1.3.3. Dini Yönelim Ölçeği (*The Religious Orientation Scale*)

Allport ve Ross tarafından geliştirilen 'Dini Yönelim Ölçeği' beşli Likert tipi bir ölçektir.²⁸ 11 maddesi içsel dini yönelimi, 9 maddesi dışsal dini yönelimi ifade eden toplam 20 maddeden oluşan orijinal ölçek, Türkçe'ye Cirhinlioğlu tarafından uyarlanırken, 5. madde yerine "Şartlar engellenmediği sürece ibadetimin gereklerini yerine getiririm" maddesi; 7. maddenin karşılığı olarak "Şartlar engellenmediği sürece her gün beş vakit namaz kılarım" maddesi; 8. madde yerine "Senede bir kere malımın zekâtını veririm." maddesi; 9. maddenin yerine "Şartlar engellenmediği sürece insanın ömründe bir kez hacca gitmesi gerektiğini düşünürüm." maddesi ve 19. madde yerine "Şartlar engellenmediği sürece Ramazan ayında oruç tutarım." maddesi ölçeğe ilave edilmiştir. Böylece ölçeğin madde sayısı 23'e çıkarılmıştır. Ölçekte yer alan 23 maddenin ölçümü (1) hiç katılmıyorum, (2) pek katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) biraz katılıyorum, (5) tamamen katılıyorum seçenekleriyle değerlendirilmektedir.

Ölçeğin yapı geçerliliği faktör analizi ile incelenmiş ve 3 alt faktör belirlenmiştir. İçsel dini yönelimi; 6, 14, 1, 3, 18, 7, 22, 13, 8, 16, 10 maddeleri, dışsal-kişisel dini yönelimi; 23, 12, 2, 5, 9, 11, 19 maddeleri ve dışsal-sosyal dini yönelimi; 15, 21, 4, 20, 17 maddeleri ölçmektedir. Çalışmada dışsal dini yönelim tek faktör olarak ele alınmış ve dışsal-kişisel ve dışsal-sosyal alt ölçeklerinin toplam puanı ile değerlendirilmiştir. İçsel, dışsal-kişisel ve dışsal-sosyal dini yönelim ölçeklerinin tüm ölçek ile uyum geçerliliği korelasyon analizi sonucu .92, .81 ve .70'dir. Ölçeğin güvenilirliğini belirleyen iç tutarlılık katsayısı ise .90 olarak hesaplanmıştır. İçsel dini yönelimi ölçen maddeler birinci faktör altında, dışsal-sosyal ve dışsal-kişisel dini yönelimi ölçen maddeler ise ikinci faktör altında yer almıştır.

²⁶ Jonathan Abramowitz v.dğr., "Religious Obsessions and Compulsions in A Non-Clinical Sample: The Penn Inventory of Scrupulosity", *Behavior Research and Therapy* 40/7 (July 2002): 825-838.

²⁷ Müjgân Altın, *A Cross-Cultural Investigation of Obsessive Compulsive Disorder Symptomatology: The Role of Religiosity and Religious Affiliation* (PhD Dissertation, Middle East Technical University, 2009).

²⁸ Bk. Gordon Allport, *Birey ve Dini*, trc. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2004).

a. İçsel dini yönelim; madde 6, 14, 1, 3, 18, 7, 22, 13, 16 ve 10;

b. Dışsal dini yönelim; madde 23, 12, 2, 5, 9, 11, 19, 15, 21, 4, 20 ve 17 ile ölçülmektedir.

Bu maddelerden ikinci faktörle uyuşmayan 5. maddenin ölçekten çıkarılması uygun bulunmuştur. Tüm bu bulgular sonucu dini yönelim ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.²⁹

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma için hazırlanan anket formu, 2018 yılı Aralık ayı ve 2019 Mart ayı içerisinde İstanbul şehrindeki İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerine uygulanmıştır. Anketlerin doldurulması, 3-5 dakika sürerken, katılımda öğrencilerin gönüllü olmaları ön planda tutulmuştur.

Araştırmacıya ulaşan 198 anketten, yapılan veri temizleme işlemi sonrasında 3'ü eksik ve dikkatsiz doldurma gibi nedenlerle değerlendirme dışı bırakılarak 195 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Öğrencilerin dini yönelim biçimleri ile dinsel obsesyon envanterinden aldıkları puanlar toplanmış ve uygulanan her bir anketten elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamına aktarılan verilerin analizi, SPSS 18 istatistik programı kullanılarak yapılmıştır.

Gruplardaki madde dağılımların ölçümü için frekans analizi yapılmıştır. Katılımcıların dini içerikli obsesyon, içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim puan ortalamaları (Ort.) ve standart sapmaları (S) hesaplanmış ve farklı iki grup arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığının ölçümünde bağımsız örneklem t-testi (*Independent sample t-test*) kullanılmıştır. İki den fazla grupların karşılaştırılmasından elde edilen bilgilerin analizi ve hipotezlerin test edilmesinde ise tek yönlü varyans analizi (*One way ANOVA*) kullanılmıştır. Analiz sonucunda puan ortalamaları arasındaki farkın önemli bulunduğu durumlarda, hangi gruplar arasında farkın önemli olduğuna Post Hoc (*Bonferroni* ve *Tukey*) testi ile bakılmıştır. İki değişken arasındaki ilişkinin derecesini belirlemek için ise Pearson korelasyon katsayılarından (*r*) yararlanılırken, hipotezlerin test edilmesinde önemlilik düzeyi ise “.05” olarak alınmıştır.

2. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sorularını test etmek amacıyla yapılan istatistiksel analizlerin sonuçları yer almaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilerin istatistiksel analizi sonucunda elde edilen bulgular üç ana başlık altında sunulmaktadır. İlk bölümde dini yönelim biçimleri ile sosyodemografik değişkenler arasındaki ilişkileri, ikinci bölümde dini içerikli obsesyon ile sosyodemografik değişkenler arasındaki ilişki-

²⁹ Bu konuda bk. Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kuralları ve Psikolojik İyilik Hal Arasındaki İlişkiler* (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006), 42-45.

leri incelemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

2.1. Dini Yönelim Biçimleri ile Sosyodemografik Değişkenler Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular

Bu bölümde, içsel ve dışsal dini yönelim ile araştırmadaki katılımcıların sosyodemografik özellikleri arasındaki ilişkileri belirlemek adına yürütülen analizlere yer verilmiştir.

Tablo 1. Sosyodemografik Değişkenlere Göre İçsel Dini Yönelim (İDY) Toplam Puanlarına İlişkin Analiz Sonuçları

	I	J	Ort.	S	F	df	t	SS	p
İDY Cinsiyet	Kadın		3,5545	,39130	,417	193	4,841		,000
	Erkek		3,2732	,41995					≤,05
MOL	İHL		3,3994	,41206	,336	193	1,230		,220
	Diğer		3,4851	,46806					>,05
Ekonomik Durum	OA		3,2524	,41808	2,024	2		,733	,323
	Orta		3,4359	,43995					>,05
	OÜ		3,4943	,28622					

Tablo 1, cinsiyet ve mezun olunan lise değişkenlerine göre İDY toplam puanlarına ilişkin yapılan bağımsız örneklem t-testi analizi sonuçları ile ekonomik durum değişkenine göre İDY toplam puanına ilişkin yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, İDY toplam puan ortalamalarının kadın ve erkek katılımcıları arasında istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Kadınların İDY puan ortalamaları (Ort.: 3,5545) erkeklerin puan ortalamalarından (Ort.: 3,2732) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların İDY toplam puan ortalamalarının hem mezun olunan lise türü hem de ekonomik durum değişkenine göre anlamlı derecede farklılaşmadığı da saptanmıştır.

Tablo 2. Sosyodemografik Değişkenlere Göre Dışsal Dini Yönelim (DDY) Toplam Puanlarına İlişkin Analiz Sonuçları

	I	J	Ort.	S	F	df	t	SS	p
DDY Cinsiyet	Kadın		,5242	,49615	3,551	193	2,045		,042
	Erkek		,3609	,61711					≤,05

MOL	İHL	,4367	,53676	,482	193	,439	,661
	Diğer	,4769	,62927				>,05
Ekonomik Durum	OA	,4444	,46408	,005	2	,003	,545
	Orta	,4490	,58281				>,05
	OÜ	,4354	,49662				

Araştırmada, katılımcıların DDY toplam puan ortalamalarıyla cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla t-testi analizi yapılmıştır. Uygulanan t-testi analizi sonuçlarına göre DDY puanlarının kadın ve erkek katılımcılarda anlamlı derecede farklılaştığı saptanmıştır. Buna göre kadınların DDY puan ortalamaları (Ort.: 3,5242) erkeklerin puan ortalamalarından (Ort.: 3,3609) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir. Sonuçlar katılımcıların DDY puan ortalamalarının mezun olunan lise türü değişkenine göre anlamlı derecede farklılaşmadığını tespit etmiştir. Buna ek olarak katılımcıların DDY puanlarıyla ekonomik durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları da, ekonomik durumun DDY puanları üzerinde anlamlı bir farklılaşma sağlamadığını belirlemiştir. İlgili analizlerin sonuçları, Tablo 2’de sunulmaktadır.

2.2. Dini İçerikli Obsesyon (DİO) ile Sosyodemografik Değişkenler Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular

Bu bölümde, dini içerikli obsesyon ile araştırmadaki katılımcıların sosyodemografik özellikleri arasındaki ilişkileri belirlemek adına yürütülen analizlere yer verilmiştir.

Tablo 3. Sosyodemografik Değişkenlere Göre Dini İçerikli Obsesyon (DİO) Toplam Puanlarına İlişkin Analiz Sonuçları

	I	J	Ort.	S	F	df	t	SS	p
DİO	Cinsiyet	Kadın	2,9861	,59298	,088	193	1,111		,268
		Erkek	3,0843	,64083					>,05
MOL	İHL		3,0505	,62080	,191	193	,687		,493
		Diğer	2,9814	,60687					>,05
Ekonomik Durum	OA		3,2530	,49901	2,284	2		1,713	,645
		Orta	2,9858	,62434					>,05
		OÜ	3,1690	,62289					

Tablo 3, cinsiyet ve mezun olunan lise değişkenlerine göre DİO toplam puanlarına ilişkin uygulanan bağımsız örneklem t-testi analizi sonuçları ile ekonomik du-

rum değişkenine göre DİO toplam puanına ilişkin uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre araştırmaya katılan öğrencilerin DİO puanlarıyla cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Ayrıca analiz sonuçları, katılımcılarının mezun oldukları lise türünün DİO üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını da göstermiştir. Ancak ortalamalar dikkate alındığında İHL mezunu öğrencilerinin DİO puanlarının, 'Diğer' seçeneğini işaretleyen öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Son olarak, tek yönlü varyans analizi sonuçları, kişilerin DİO puanlarının ekonomik durum değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmadığını tespit etmiştir.

2.3. Dini Yönelim Biçimleri ile Dini İçerikli Obsesyon Düzeyi Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular

Bu bölümde, dini yönelim biçimleri ile araştırmadaki katılımcıların dini içerikli obsesyon düzeyleri arasındaki ilişkileri belirlemek adına yürütülen analizlere yer verilmiştir.

Tablo 4. Dini Yönelim Biçimlerine Göre Dini İçerikli Obsesyon Toplam Puanlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ort.	N	p	r
İDY	3,4218	195	,072	,129
DİO	3,0324	195	(>,05)	
DDY	3,4472	195	,000	,371**
DİO	3,0324	195	(≤,05)	

Tablo 4; yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, içsel dini yönelim ile dini içerikli obsesyon arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmezken, dışsal dini yönelim ve dini içerikli obsesyon puan ortalamaları arasında pozitif yönde ,371'lik anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani dışsal dini yönelim puanları arttıkça dini içerikli obsesyon puanları da artmaktadır.

SONUÇ

Dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon ilişkisini konu edinen bu araştırmada, öncelikle cinsiyet, mezun olunan lise türü, ekonomik durum gibi sosyodemografik değişkenlerle hem dini yönelim biçimleri hem de dini içerikli obsesyon arasındaki ilişkiler ele alınmış ve dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon arasındaki ilişki incelenmiştir.

Araştırmada; dini yönelimin içsel ve dışsal boyutlarında cinsiyete bağlı olarak anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Kadınların içsel dini yönelim eğiliminin erkeklere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Mevcut çalışmalarda ise bulgular farklılık göstermekte; bazı araştırma sonuçları kadınların bazıları erkeklerin içsel

dini yönelim puanlarını yüksek olarak tespit etmektedir. Bazı çalışmalarda ise içsel dini yönelimin cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Donahue tarafından yapılan bir meta-analizde, 67 çalışmadan yedi tanesinde cinsiyete göre içsel ve dışsal dini yönelimde farklılıklar değerlendirilmiştir. Bu çalışmaların dördünde kadınların daha yüksek içsel dini yönelime sahip oldukları görülmüştür.³⁰ Erdoğan tarafından gerçekleştirilen bir diğer araştırmada; kadın öğrencilerin içsel dini yönelim puanlarının erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu ortaya konulmuştur.³¹ Strickland ve Shaffer da yaptıkları çalışmada kadınların erkeklere oranla daha fazla içsel dini yönelim eğilimine sahip olduklarını tespit etmişlerdir.³² Hucar ve Rıdvan tarafından Arap toplumlarında yapılan bir başka araştırma sonucunda da, Gazze İslam Üniversitesi'nde okuyan kadın öğrencilerin içsel dini yöneliminin erkeklere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.³³ Yine Güven tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada da, kadınların içsel dini motivasyon ortalamalarının, erkek katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmüştür.³⁴ Koç tarafından gerçekleştirilen bir alan araştırmasında ise erkeklerin içsel dini yönelime sahip olma eğilimlerinin kadınlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³⁵ Huyut tarafından yapılan bir başka çalışmada ise dini yönelimin içsel ve dışsal boyutlarında kadınların ve erkeklerin birbirlerine çok yakın ortalama puanlara sahip oldukları ve dini yönelimin alt boyutlarında cinsiyete bağlı olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir.³⁶ Demir tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmış ve içsel ile dışsal dini yönelimde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık oluşmadığı tespit edilmiştir.³⁷ Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, araştırmaların çoğunda kadınların içsel dini yönelim puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonucun oluşmasında, kadınların psikolojik ve bedensel açıdan bağlanmaya daha yatkın ve daha duygusal bir yapıya sahip olmalarının ve içsel dini yönelimin temeli olan yüce bir varlığa sığınma ihtiyacını daha içtenlikle hissetmelerinin etkili olduğu düşünülebilir. Bunun yanında çalışmanın bulguları; kadınların dışsal dini yönelim eğiliminin de erkeklere göre daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Literatürde de, dışsal dini yönelimin cinsiyet değişkeninde bir farklılık oluşturduğunu tespit eden

³⁰ Donahue, "Intrinsic an Extrinsic Religiousness: Review and Meta Analysis".

³¹ Bk. Emine Erdoğan, "Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örneklemi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/29 (2015).

³² Bonnie Strickland - Scott Shaffer, "I-E, I-E, & F", *Journal for the Scientific Study of Religion* 10/4 (1971): 366-369.

³³ Bk. Ali Ayten, *Din Psikolojisi: Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012).

³⁴ Bu konuda bk. Metin Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019), 188.

³⁵ Bk. Mustafa Koç, *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008), 126.

³⁶ Bk. Betül Çetintulum Huyut, *Dini Yönelim, İntihar ve İntihara Yönelik Tutumlar* (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2013), 45.

³⁷ Bu konuda bk. Muhammed Demir, *Dindarlık - Yardımseverlik İlişkisi: Malatya Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2017), 55.

çalışmalar mevcuttur. Pierce ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir çalışma sonucunda; dışsal dini yönelim boyutlarında kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir.³⁸ Dini yönelim biçimlerinin cinsiyet değişkeninde farklılaştığı sonucunu veren çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde hem içsel hem dışsal dini yönelim puanlarının kadınlarda daha yüksek olduğu söylenebilmektedir. Maltby ve Day tarafından yapılan bir çalışmada kadınların hem içsel hem dışsal dini yönelim boyutlarında erkeklerden anlamlı derecede daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir.³⁹ Cirhinlioğlu yaptığı bir çalışmada içsel ve dışsal dini yönelim arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu durum içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim boyutları arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yani, bu sonuçlara göre aynı bireyler hem içsel hem de dışsal dini yönelime sahip olabilmektedirler.⁴⁰ Bu da, içsel yönelimli dindar bir bireyin bazı amaçlara ulaşmak için dini bir araç olarak da görebileceğini göstermektedir. Allport ve Ross da sonraki çalışmalarında bazı katılımcıların hem içsel hem de dışsal boyuttaki ifadelerin ikisine birden katıldıklarını tespit etmişler ve dini yönelime ‘ayrım gözetmeyen din taraftarı’ grubu olarak bir alt boyut daha eklemiştir.⁴¹ Çalışmamızda ulaştığımız sonuçlarda araştırmamızın katılımcılarının da bu boyutta olduklarını düşündürmektedir. Sonuç olarak; ‘Kadınların, erkeklere oranla içsel dini yönelim puanları daha yüksektir.’ hipotezimiz bu bulgular doğrultusunda kabul edilirken, ‘Erkeklerin kadınlara oranla dışsal dini yönelim puanları daha yüksektir’ hipotezimiz ise reddedilmiştir.

Mezun olunan lise türü ve dini yönelim biçimleri arasında yapılan analiz sonucunda; İmam Hatip Lisesi’nden mezun olanların, Fen, Anadolu ve Meslek Lisele-ri’nin oluşturduğu ‘diğer’ seçeneğine oranla aralarında fark tespit edilmemiştir. Bunun sebebi diğer kategorisinde yer alan Uluslararası İlahiyat Bölümü öğrencilerinin çoğunlukta olması ile bu öğrencilere birçok dini öğretim unsurunun İmam Hatip Lisesi öğrencileriyle benzer nitelikteki aileleri tarafından verilmesi ve bu unsurların içselleştirilmesinin devamı şeklinde açıklanabilir. ‘İmam Hatip Lisesi mezunlarının içsel dini yönelim puanları ‘Diğer’ lise mezunlarından daha yüksektir’ şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Ekonomik durumun dini yönelim biçimlerine etkisine bakıldığında, içsel dini yönelim ile ekonomik durum grupları arasında anlamlı olmayan pozitif yönde bir fark tespit edilmiştir. Ancak Sözer tarafından gerçekleştirilen bir alan araştırmasında ekonomik durum ile hem içsel hem dışsal dini yönelim puanları arasında negatif

³⁸ John Pierce v.dğr., “Gender Differences in Death Anxiety and Religious Orientation Among US High School and College Students”, *Mental Health, Religion & Culture* 10/2 (2007).

³⁹ John Maltby – Liza Day, “Amending A Measure of Quest Religious Orientation: Applicability of the Scale’s Use Among Religious and Non-Religious Persons”, *Personality and Individual Differences* 25/3 (1998).

⁴⁰ Bk. Fatma Gül Cirhinlioğlu, “Dini Yönelimler ve Önyargı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010): 1379.

⁴¹ Vicky Genia – Dale Shaw, “Religion, Intrinsic-Extrinsic Orientation, and Depression”, *Review of Religious Research* 32/3 (1991): 274-281.

yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.⁴² Bu çalışmada ise, içsel dini yönelim puanları en düşük olanların ‘ortanın altı’ grubunda yer aldığı görülmekteyken, içsel dini yönelim puanları en yüksek grubun ise, 19 kişinin oluşturduğu ‘ortanın üstü’ kategorisi içinde yer aldığı görülmüştür. Buna göre yapılan analizlerde, istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunamasa da, ortalamalar değerlendirildiğinde alım gücü iyi olanların içsel dini yönelim düzeyi yüksek, dışsal dini yönelim puanları düşük ve alım gücü düşük olan grubun ise içsel dini yönelim düzeyi düşük, dışsal dini yönelim düzeyi yüksek çıkmıştır. İçsel dini yönelimde; Tanrı’nın kendisinin bir amaç olması ve sadece sevgi/destek kaynağı olarak görülmesi ile ekonomik durumdaki rahatlıkları sebebiyle din dışındaki diğer ihtiyaçların daha az önem arz ettiği ortanın üstü ekonomik duruma sahip bireylerde içsel dini yönelim puanlarının yüksek görülmesi birbirini tamamlamaktadır. Dışsal dini yönelimli bireylerin ise maddi ve manevi tehlikelerle karşılaştığı zaman kişisel güvenliği içeren faydacı amaçlar önem arz ettiğinden ekonomik durum olarak ortanın altı kategorisinde bulunmaları doğal karşılanmaktadır. Ancak sonuç olarak ulaşılan değer anlamlılık belirtmediğinden; ‘Ekonomik durum yükseldikçe içsel dini yönelim puanları artacaktır’ şeklindeki hipotezimiz reddedilmiştir.

Dini içerikli obsesyonlar ile cinsiyet arasındaki analizde, kadınların ve erkeklerin dini içerikli obsesyon düzeyleri arasında istatistiksel anlamda anlamlı olmayan fark tespit edilmiştir. Yani, gruplar arası ortalamalar dikkate alındığında erkeklerin dini içerikli obsesyon düzeyinin kadınlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Elbette bu sonuçta birçok faktör etkili olabilir. Araştırmamızda, erkeklerin kadınlara oranla daha fazla dini içerikli obsesyon düzeyine sahip olmaları, obsesyonun diğer sebeplerinden görülen şiddetli travmatik olaylar veya genetik aktarımdan da kaynaklanabilmektedir. Ayrıca mevcut araştırmalar obsesyonun erkeklerde daha önce başladığını⁴³ ancak kadınlarda daha sık görüldüğünü belirtmektedir.⁴⁴ Literatürde obsesyonun erkeklerde başlama yaşının 21-30 arasında seyir göstermesi de⁴⁵ araştırmamızın örneklemini oluşturan üniversite dönemindeki erkek öğrencilerin kadın öğrencilerden daha yüksek düzeyde dini içerikli obsesyona sahip olmasının açıklaması olarak düşünülebilir. Ancak sonuç olarak; cinsiyetler arası bu farklılık anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır.

⁴² Bu konuda bk. Ömer Taha Sözer, *Üniversite Öğrencilerinde Kimlik Duygusu, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş* (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2017), 30.

⁴³ Martine F. Flament v.dğr., “Obsessive Compulsive Disorder in Adolescence: An Epidemiological Study”, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 27 (1988): 764 -771; Susan E. Swedo v.dğr., “Obsessive-compulsive Disorder in Children and Adolescents: Clinical Phenomenology of 70 Consecutive Cases”, *Arch Gen Psychiatry* 46/4 (1989): 335-341.

⁴⁴ Bk. Özge Kocakula – Ali Ender Altunoğlu, “Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğunun Karar Süreçlerine Etkisi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 1/2 (2018): 123; Anish Cherian v.dğr., “Gender Differences in Obsessive-Compulsive Disorder: Findings From a Large Indian Sample”, *Asian Journal of Psychiatry* 9,(2014): 17-21; Maria Alice Mathis v.dğr., “Gender Differences in Obsessive - Compulsive Disorder: A Literature Review”, *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 33/4 (2011): 390-399.

⁴⁵ Bk. Ayhan Eğrilmez v.dğr., “Obsesif Kompulsif Bozuklukta Fenomenolojik Özellikler”, *3P Dergisi* 3 (1995): 9-14.

Bulgular, mezun olunan lise türüne göre katılımcıların dini içerikli obsesyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Mezun olunan lise türü demek, üniversite öncesi edinilen öğrenimin içeriği demektir. Diğer kategorisinde yer alan öğrencilerin çoğunluğunun İlahiyat Fakültesi'nin Uluslararası İlahiyat Bölümü öğrencileri olduğu bilinmektedir. Bu öğrencilerin ailelerinde İmam Hatip Lisesi mezunu öğrencilerin aile yapılarına benzerliği göz önüne alınarak yakın benzerlikte dini öğrenim geçmişine sahip oldukları söylenebilir. 'İmam Hatip Lisesi mezunlarının dini içerikli obsesyon düzeyi 'Diğer' lise mezunlarından daha yüksektir.' hipotezi de araştırma sonuçlarına göre reddedilmiştir.

Ekonomik durum ile dini içerikli obsesyon düzeyleri arasındaki ilişkide ortanın altı, orta ve ortanın üstü grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir fark tespit edilmiştir. Gruplar arası ortalamalar dikkate alındığında; ekonomik durumu ortanın üstü olan öğrencilerin dini içerikli obsesyon puanları düşük çıkarken; ortanın altında yer alan öğrencilerin dini içerikli obsesyon puanları daha yüksek çıkmıştır. Buna göre ekonomik durumun, dini içerikli obsesyonu olumsuz etkilediği söylenebilir. Mevcut araştırmalarda bulgularımızı desteklemektedir. Demirel ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada gelir düzeyinin yetersiz olduğunu belirten öğrencilerin, gelir düzeyi yeterli olanlara göre anksiyete, psikotizm ve obsesif kompulsif bozukluk puan ortalamalarının daha yüksek olduğu ve aradaki farkın istatistiksel olarak da anlamlı olduğu bulunmuştur.⁴⁶ Psikolojik rahatsızlıklar ve ekonomik durum arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışan araştırmalarda; genel olarak düşük ekonomik durumun bireylerde psikolojik problemleri arttırdığı saptanmıştır.⁴⁷ Ekonomik durumları düşük düzeyde olan üniversite öğrencileri; iyi bir yaşam ve çalışma ortamı gibi pek çok olanaktan yoksun olmaktadır. Bu olanak yoksunluğu da, üniversite öğrencilerinin yaşamlarını hem daha planlı hem de daha stresli yaşamalarına; dini hayatlarının öğelerinde de obsesyon gibi psikolojik sıkıntıların oluşumuna daha çok sebebiyet verebilmektedir. Çalışmalarda da ekonomik durumları düşük düzeyde olan bireylerin, daha fazla olanaklara sahip olan orta ve ortanın üstü durumdaki bireylere kıyasla, yüksek düzeyde depresyon ve anksiyete benzeri duygulanımları yaşama ihtimallerin yükseldiği belirtilmiştir.⁴⁸ Bunun aksine, ekonomik durumu ortanın üstü olan öğrencilerin ise maddi açıdan problem yaşamamaları yaşamlarına ve yaşamlarının büyük bir parçasını oluşturan dini öğelerle sağlıklı ilişkiler geliştirmelerini sağlayabilmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda ise; 'ekonomik durum iyileştikçe dini içerikli obsesyon düzeyi azalacaktır' hipotezimizin anlamsız bir fark ile kabul edildiği söylenebilir.

⁴⁶ Bu konuda bk. Simla Demirel v.dğr., "Üniversite Öğrencilerinin Ruhsal Durumlarının Belirlenmesi", *Neü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2011): 26-27.

⁴⁷ Bk. Feryal Cam Çelikel - Ünal Erkorkmaz, "Üniversite Öğrencilerinde Depresif Belirtiler ve Umutsuzluk Düzeyleri ile İlişkili Etmenler", *Nöropsikiyatri Arşivi* 45 (2008): 126-128; Nesrin Şahin v.dğr., "Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler İçin Kullanımının Geçerlilik, Güvenilirlik ve Faktör Yapısı", *Türk Psikiyatri Dergisi* 13/2 (2002): 129.

⁴⁸ Şahin v.dğr., "Kısa Semptom Envanteri (KSE)", 130.

Araştırmada, dini yönelim biçimleri ile dini içerikli obsesyon düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş; dışsal dini yönelim puanları ile dini içerikli obsesyon puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dışsal dini yönelimli bireyler dini, sadece sıkıntı yaşadıklarında başvurabilecekleri bir kaynak olarak görmektedirler. Böylece diğer araçsal etkinlikler gibi dışsal dini yönelimin de zorlu yaşam koşullarının yol açtığı psikolojik rahatsızlıklara karşı bireylerde koruyucu etkisinin olmaması doğaldır. Mevcut çalışmaların bulguları da çalışmamızdaki sonuçları doğrulamaktadır. Salsman ve Carlson'ın dindarlığın boyutları ve psikolojik rahatsızlıklar arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yaptığı çalışmada dindarlığın dışsal yönelim boyutuyla obsesif düşünceler arasında pozitif fakat anlam düzeyine ulaşmayan ilişkiler tespit edilmiştir. Bunların aksine içsel dini yönelim boyutuyla obsesif düşünceler arasında ise anlamlı negatif ilişkiler belirlenmiştir.⁴⁹ Bizim çalışmamızda ise içsel dini yönelim ile dini içerikli obsesyon puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Allport ve Ross'un açıkladığı gibi içsel dini yönelimi olan kişilerde dinin etkileri yaşamlarının her alanında görülmektedir.⁵⁰ Bu bireylerde din önceliklidir ve yaşamlarının diğer alanları din ile uyum içinde olmalıdır.⁵¹ Bu noktada İslam dininin psikolojik bir rahatsızlık olan obsesyonu tanımlama biçimi de önem taşımaktadır. Modern psikiyatri terminolojisindeki obsesyon kavramının İslam terminolojisindeki en yakın karşılığı ise vesvese hastalığıdır. İslam dini vesveseyi; “kalbe şeytan tarafında verilen kötülükler, kötü hatıratlar, zihne gelen kötü resim ve düşünceler, boş söz ve laflar”⁵² şeklinde ifade etmekte ve vesvesenin safiyetten kötü nitelikte olmadığı ancak zihnin çalışma biçimi olan şüphenin de bir sonucu olduğundan bilgisizlik veya yanlış bilgilenme sonucu bireylerde patolojik bir hal alarak hastalığa dönüşebileceği belirtilmektedir. Bu hastalığın önlenmesi ve bireylerin korunması için ise çeşitli düşünce biçimleri tavsiye edilmektedir. Bu düşünce biçimleri ile bireylere; dine içtenlikle bağlı olmanın ve Tanrı dışında başka bir amaç söz konusu olmadan inanmanın, vesvesenin vesvese hastalığına dönüşmesindeki etkiyi söndürdüğü belirtilmektedir. İslam dininin temel referansı olan Kur'an-ı Kerim'deki; “Gerçek takva sahiplerine şeytan tarafından bir vesvese gelecek olursa (Allah'ı) anarlar ve hemen (hakkı) görürler” (el-A'raf 7/201) ve “Allah o şeytana lanet etti. Ve o da: ‘Elbette sizin kullarını mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara sokacağım’ dedi” (en-Nisa 4/119) şeklindeki ifadelerde bu durumun altını çizmektedir.

Sonuç olarak araştırma ile; olgun ve içten bir imana sahip olduklarını ifade eden İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin, günlük hayatlarıyla inançlarını bütünleştirdikleri, Tanrı ile olan ilişkilerinin onların hayatında temel oluşturduğu ve psikolojik bir

⁴⁹ Bk. John Salsman – Charles Carlson, “Dini Yönelim, Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar: Negatif ve Pozitif İlişkiler”, trc. Ali Ayten, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2004).

⁵⁰ Allport - Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, 433.

⁵¹ Tiliopoulos v.dğr., “The Means and Ends of Religiosity”.

⁵² Mustafa Çağrı, “Vesvese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2013), 43: 70.

rahatsızlık olan dini içerikli obsesyonu daha az yaşadıkları tespit edilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı da dini yönelim biçimlerinin psikolojik rahatsızlıklardan biri olan dini içerikli obsesyona karşı dayanıklılığının farklılaştığını ortaya koymaktır. Bireyin sadece içtenlikle Tanrı'nın rızasını kazanmak için dine yönelmesinin bireyin hayatına olumlu etki ettiği görülmektedir. Araştırmanın sonucu da bu fikri desteklemiş ve içsel dini yönelim ile dini içerikli obsesyon arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiş ancak dışsal dini yönelim ile dini içerikli obsesyon arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkiyi doğrulayan İslam dini de, dine çıkar beklentisiyle yani araçsal yönelmeyi eleştirmiş ve bireyin Tanrı ile samimi bir bağ kurmasının dini içerikli obsesyonun dini literatürdeki en yakın karşılığı olan vesvese hastalığına karşı bireyi koruyabileceğini belirtmiştir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da belirli sınırlılıkları mevcuttur. İlk olarak; araştırma 2019 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerini kapsadığından belirli bir zaman aralığına tabidir. Araştırmanın boylamsal değil, kesitsel olması da bunun doğal bir sonucunu teşkil eder. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin özellikler de ikinci sınırlılığı oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan dini yönelim ölçeğinin verileriyle belirlenen Allport'un 'içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelim' biçimlerinin özellikleri bireylerde kesin sınırlarla da ayrılmamaktadır. Bunun nedeni ölçeğin Batı kaynaklı olmasından dolayı toplumlar arası farklılıkların; ölçeğin Türkçe'ye uyarlanışında tam olarak yansıtılamamasıdır. Ancak hem Türkiye'de hem de benzer kültürel özelliklere sahip Arap ülkelerinde, psikolojik rahatsızlıklar ve dindarlık tipolojileri üzerine yapılan araştırmalar çoğunlukla Allport'un dini yönelim ölçeği üzerinden sürdürülmüştür. Bu çalışmada uyarlamadaki eksikliklere rağmen dini yönelim ölçeğinin tercih edilmesinin nedeni de, diğer araştırma sonuçlarıyla subjektif bir karşılaştırma yapabilmeye imkân vermesidir. Ancak araştırmacıların bundan sonraki çalışmalarda öncelikle Türkiye'deki toplumun dini yönelim biçimlerini yansıtacak ölçekler geliştirmeleri önerilmektedir. Bu ölçeklerin hazırlanması hem dini içerikli obsesyon hem de dini yönelim biçimleri üzerine çalışan araştırmacıların çalışmalarını kolaylaştıracağı gibi toplumun zaman içerisindeki değişimini yansıtması bakımından da önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abramowitz, Jonathan - Huppert, Jonathan - Cohen, Adam - Tolin, David - Cahill, Shawn. "Religious Obsessions and Compulsions in A Non-Clinical Sample: The Penn Inventory of Scrupulosity". *Behavior Research and Therapy* 40/7 (July 2002): 825-838.
- Abramowitz, Jonathan. "Treatment of Scrupulous Obsessions and Compulsions Using Exposure and Response Prevention: A Case Report". *Cognitive and Behavioral Practice* 8/1 (2001): 79-85.

- Allport, Gordon - Ross, Michael. "Personal Religious Orientation and Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967): 432-443.
- Allport, Gordon. "Behavioral Science, Religion and Mental Health". *Journal of Religion and Health* 2/3 (1963): 187-197.
- Allport, Gordon. "Religion and Prejudice". *The Crane Review* 2 (1959): 1-10.
- Allport, Gordon. *Birey ve Dini*. Trc. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Altın, Müjgân. *A Cross-Cultural Investigation of Obsessive Compulsive Disorder Symptomatology: The Role of Religiosity and Religious Affiliation*. PhD Dissertation, Middle East Technical University, 2009.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (Dsm-5)*. Trc. Ertuğrul Köroğlu. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık, 2018.
- Anadolu Ajansı. "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması". Erişim: 14 Eylül 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/turkiyede-dini-hayat-arastirmasi/141424>.
- Ayten, Ali. *Din Psikolojisi: Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Baker, Mark - Gorsuch, Richard. "Trait Anxiety and Intrinsic-Extrinsic Religiousness". *Journal for the Scientific Study of Religion* 21/2 (1982): 119-122.
- Bayar, Reha - Yavuz, Mesut. "Obsesif Kompulsif Bozukluk". Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi (İstanbul, 06-07 Mart 2008). Ed. Müfit Uğur. 185-192. İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 2008.
- Ben-Nun, Liubov. *The Diseases of the Kings of Israel*. Israel: Publication House, 2007.
- Bergin, Allen - Masters, Kevin - Richards, P. Scott. "Religiousness and Mental Health Reconsidered: A Study of an Intrinsically Religious Sample". *Journal of Counseling Psychology* 34/2 (1987): 197-204.
- Cam Çelikel, Feryal - Erkorkmaz, Ünal. "Üniversite Öğrencilerinde Depresif Belirtiler ve Umutsuzluk Düzeyleri ile İlişkili Etmenler". *Nöropsikiyatri Arşivi* 45 (2008): 122- 129.
- Cherian, Anish V. - Narayanaswamy, Janardhanan C. - Viswanath, Biju - Guru, Nishi - George, Cilna M. - Math, Suresh B. - Kandavel, Thennarasu - Reddy, Janardhan. "Gender Differences in Obsessive-Compulsive Disorder: Findings From a Large Indian Sample". *Asian Journal of Psychiatry* 9 (2014): 17-21.

- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. “Dini Yönelimler ve Önyargı”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010): 1366-1384.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Çağrı, Mustafa. “Vesvese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 70-72. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Demir, Muhammed. *Dindarlık – Yardımseverlik İlişkisi: Malatya Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2017.
- Demirel, Simla Adagide - Eğlence, Rabiye - Kaçmaz, Ercan. “Üniversite Öğrencilerinin Ruhsal Durumlarının Belirlenmesi”. *NEU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2011): 18-29.
- DiClaudio, Dennis. *Paranoyak Ruh Sağlığından Şüphe Duyanların El Kitabı*. Trc. Avi Pardo. İstanbul: NTV Yayınları, 2013.
- Donahue, Michael. “Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta Analysis”. *Journal of Personality and Social Psychology* 48/2 (1985): 400-419.
- Earnshaw, Emily. “Religious Orientation and Meaning in Life: an Exploratory Study”. *National Undergraduate Research Clearinghouse* 3 (2000).
- Eğrilmez, Ayhan – Gülseren, Leyla – Aydemir, Ömer – Kültür, Savaş. “Obsesif Kompulsif Bozuklukta Fenomenolojik Özellikler”. *3P Dergisi* 3 (1995): 9-14.
- Erdoğan, Emine. “Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örneği”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/29 (2015): 223-246.
- Flament, Martine F. – Whitaker, Agnes – Rapoport, Judith L. – Davies, Mark – Berg, Carol Zarembo – Kalikow, Kevin – Sceery, Walter – Shaffer, David. “Obsessive Compulsive Disorder in Adolescence: An Epidemiological Study”. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 27/6 (1988): 764-771.
- Freud, Sigmund. “Obsessive Actions and Religious Practices”. *Jensen's 'Gradiva' and Other Works* (1907): 115-128.
- Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. Trc. Elif Erten. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Genia, Vicky - Shaw, Dale. “Religion, Intrinsic-Extrinsic Orientation, and Depression”. *Review of Religious Research* 32/3 (1991): 274-283.

- Genia, Vicky. "I, E, Quest, and Fundamentalism as Predictors of Psychological and Spiritual Well-Being". *Journal for the Scientific Study of Religion* 35/1 (1996): 56-64.
- Güven, Metin. *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Hackney, Charles - Sanders, Glenn. "Religiosity and Mental Health: A Meta-Analysis of Recent Studies". *Journal for Scientific Study of Religion* 42/1 (2003): 43-55.
- Huyut, Betül Çetintulum. *Dini Yönelim, İntihar ve İntihara Yönelik Tutumlar*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2013.
- Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*. Trc. Raziye Karabey. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2017.
- Kocakula, Özge – Altunoğlu, Ali Ender. "Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğu'nun Karar Süreçlerine Etkisi". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 1/2 (2018): 114-131.
- Koç, Mustafa. *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008.
- Maltby, John - Day, Liza. "Amending A Measure of Quest Religious Orientation: Applicability of the Scale's Use Among Religious and Non-Religious Persons". *Personality and Individual Differences* 25/3 (1998): 517-522.
- Mathis, Maria Alice – Alvarenga, Pedro – Funaro, Guilherme – Torresan, Ricardo Cezar – Moraes, Ivanil – Torres, Albina Rodrigues – Zilberman, Monica L. – Hounie, Ana Gabriela. "Gender Differences in Obsessive - Compulsive Disorder: A Literature Review". *Revista Brasileira de Psiquiatria* 33/4 (2011): 390-399.
- Pierce, John - Cohen, Adam - Chambers, Jacqueline - Meade, Rachel M. "Gender Differences in Death Anxiety and Religious Orientation Among US High School and College Students". *Mental Health, Religion & Culture* 10/2 (2007): 143-150.
- Purdon, Christine - Clark, David. *Takıntılarla Başa Çıkma: Obsesif Kompulsif Bozukluğunuzu Kontrol Altına Almanın Yolları*. Trc. Aylin Gündoğdu. İstanbul: Psikonet Yayınları, 2018.
- Sakallı, Ayşe Kani. *Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanısı Alan Hastaların Afektif Mizaç, Kronobiyoloji ve Dürtüsellik Açısından İncelenmesi*. Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.

- Salsman, John – Carlson, Charles. “Dini Yönelim, Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar: Negatif ve Pozitif İlişkiler”. Trc. Ali Ayten. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2004): 119-131.
- Sözer, Ömer Taha. *Üniversite Öğrencilerinde Kimlik Duygusu, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2017.
- Strickland, Bonnie - Shaffer, Scott. “I-E, I-E, & F”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 10/4 (1971): 366-369.
- Swedo, Susan E. – Rapoport, Judith L. – Leonard, Henrietta – Lenane, Marge – Cheslow, Deborah. ”Obsessive Compulsive Disorder in Children and Adolescents: Clinical Phenomenology of 70 Consecutive Cases”. *Arch Gen Psychiatry* 46/4 (1989): 335-341.
- Şahin, Nesrin - Durak Batıgün, Ayşegül - Uğurtaş, Sinem. “Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler İçin Kullanımının Geçerlilik, Güvenilirlik ve Faktör Yapısı”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 13/2 (2002): 125-135.
- T24. “Optimar'dan Din-İnanç Anketi”. Erişim: 14 Eylül 2019. <https://t24.com.tr/haber/optimar-dan-din-inanc-anketi-yuzde-89-allah-in-varligina-ve-birligine-inaniyor,821459>.
- Tan, Oğuz. *Takıntılar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Tek, Cenk - Uluğ, Berna. “Religiosity and Religious Obsessions in Obsessive Compulsive Disorder”. *Psychiatry Research* 104/2 (2001): 99-108.
- Tiliopoulos, Niko - Bikker, Annemieke - Coxon, Anthony - Hawkin, Philip. “The Means and Ends of Religiosity: A Fresh Look at Gordon Allport’s Religious Orientation Dimensions”. *Personality and Individual Differences* 42/8 (2007): 1609-1620.